

М.І. НАГІРНИЙ

© 2004

АМЕРИКАНСЬКА ГУЛЛІВЕРІАДА БЕЗ ГУЛЛІВЕРА

“Мандрі Гуллівера” (1726) Джонатана Свіфта викликали низку наслідувань та продовжень, починаючи від його сучасників і закінчуючи нашими днями.

Своєрідне місце серед них займає алегорійний роман-памфлет американського письменника Фенімора Купера “Монікіни” (1835).

Спадкоємний зв'язок “Монікінів” з книгою про Гуллівера є очевидним, що неодноразово зазначалося в літературознавстві. Зокрема, на розвиток “свіфтівської традиції” у цьому творі вказує Ю. Ковальов [3, с.152]. “Історія всесвітньої літератури” дає визначення: “Монікіни – алегорійна сатира, витримана цілковито у свіфтівському дусі та направлена переважно проти політичних уподобань буржуазії Америки” [2, с.561]. Як “алегорій на сатиру у стилі Свіфта” подає “Монікінів” і румунський хронологічний словник [6, с.102]. Проте, детальному розгляду взаємозв'язку між твором Свіфта та Купера досі ніхто не приділяв уваги. Тому завданням цієї статті є аналіз рецепції “Мандрів Гуллівера” в алегорійному романі-памфлеті Фенімора Купера “Монікіни”, що є частковим питанням розроблюваної під керівництвом професора Волкова А.Р. колективного дослідження “Традиційні сюжети та образи”. Зіставлення двох вище згаданих творів висновує своєрідність безномінальної рецепції в романі Купера і показує як феномен загальної залежності “Монікінів” від “Гуллівера”, так і засобів “малої рецепції”, що і є метою даної статті. Цей доробок може бути конкретним внеском до теорії традиційних сюжетів та образів [1].

Уїдлива сатира на тогочасну американську дійсність доповнена європейським досвідом Купера після його семирічного перебування у Європі в 1826-33 рр. Тому й не дивно, що, окрім США, зображених у книзі під назвою Низькоплігії, автор піддає безжальної критиці пороки суспільно-політичного ладу також і Англії – Високоплігії. Змальована Свіфтом засобами гротеску, жарту, карикатури й соціальної фантастики картина життя англійського суспільства першої половини XVIII ст. знаходить відображення на сторінках куперівської сатири. Американський письменник, як і Свіфт, по-своєму художньо досліджує принцип державної влади, змодельовує її механізм, що забезпечує інтереси верхівки, функціонує в антинародному режимі політичної демагогії та морального розтління особи. На відміну від гулліверіад з номінальним заголовним героєм, у цій сатирі такого немає. Таким чином, “Монікіни” можна назвати гулліверіадою без Гуллівера.

Спорідненість книг Купера зі Свіфтом не викликає сумнівів уже при першому зіставленні текстів. Схожим є творчий метод обидвох авторів, зокрема у використанні прийомів досягнення правдивості зображуваного використання точних дат та назв. Подоба викладення голої істини збережена від початку до кінця. Спочатку, як і у Свіфта, Купер подає біографічні дані про автора – Джона та його батька Томаса Голденкалфа. Читач знайомиться з дитинством Джона, проведеним у родині пастора Етерінгтона та його першим захопленням Анною Етерінгтон. Після смерті батька Джон успадковує

величезні кошти і стає власником помістя Хаусхолдер-Холл. Поштовхом до мандрів стає його філантропічна ідея “зближення” з людством. (Пригадаймо, що Гуллівер, “приречений самою природою та долею” на діяльне та тривожне життя, мав на меті й покращення матеріального становища).

17 травня 1819 р. герой Купера прибуває до Парижа, де знайомиться з капітаном Ноем Поуком (Noah Poke) зі Станінгтона, штат Коннектікут, а також зустрічає чотирьох монікінів: лорда Балакуно (Chatterino), леді Балакуху (Chatterissa), професора теорії здогадів в університеті Монікінії доктора Резоно (Socrates Reasono) і дипломовану дуенью місіз Пильну Рись (Vigilance Lynx). Лорд та леді були нареченими, які в супроводі двох вище згаданих осіб здійснювали за древнім монікінським звичаєм випробну подорож (Journey of Trial).

На подібний звичай посилати дітей знатних та багатих блефускуанців та ліліпутів до сусідів з метою подивитися світ та ознайомитись з життям людей вказує також Свіфт у п'ятій главі першої частини.

Унаслідок нещасливого збігу обставин монікіни потрапляють у залежність від людей. Їх нові власники – до речі, як і хазяїн Гуллівера, з країни Бробдінгнэг, демонстрували їх публіці за гроші. Монікіни змушені були стрибати і виконувати інші циркові трюки. Голденкалф викуповує їх і разом з капітаном Поуком та командою судна “Морж” допомагає їм після довгих випробувань досягти берегів Монікінії, спершу Високоплигії (Learhigh), а потім Низькоплигії (Learlow), де на героїв чекають нові пригоди.

Традиційним є спосіб, у який Купер повертає свого героя до реальності з фантастичної країни: автор “відчуває сильне запаморочення, все навколишнє змінюється і він знову опритомнює у вже знайомому номері готелю в Парижі” [5, с.387].

Звертають на себе увагу численні аналогії між “Монікінами” Купера та “Гуллівером” Свіфта. Взяти хоча б надто простий та природний спосіб, у який Гуллівер погасив пожежу в палатах королеви ліліпутів. З цієї причини його повинні були стратити, або, в кращому випадкові, позбавити зору. Та, вчасно попереджений, людина-гора втікає до сусідньої Блефуску.

Ной Поук теж порушив етикет монікінської Високоплигії, похваливши короля за його прекрасну пам'ять і вказавши на нестачу подібних якостей у королеви. Капітанові теж загрожує страта, але рятує його хитрість монікіна – посла Низькоплигії. Жодні титули, як Гуллівера – нардака в Ліліпутії, так і Ноя Поука – Верховного Адмірала Великої Британії та Почесного Монікіна Високоплигії, не можуть їх захистити.

У Свіфта: “за основними законами королівства, кожній людині під загрозою смертної кари заборонено мочитися в межах палацу” [7, с.67]. Дуже подібно в Купера: “За законом древнім, як саме королівство Високоплигія, у того, хто образить на ранковому прийомі Її Величність королеву повинна бути відсічена голова; а у того, хто за подібних обставин образив Його Величність короля... повинен бути відсіченим хвіст” [5, с.244-245].

Викриваючи конституційну монархію, показуючи обмеженість та недоумкуватість вельмож та їхніх фаворитів, і Свіфт, і Купер сконцентровують увагу на такій важливій здатності мозку, як пам'ять. “...Всі скаржаться на те, що фаворити королів страждають від короткої та слабкої пам'яті” [7, с.204]. “Не лише король Високоплигії, а й більшість інших монархів як зараз, так і завжди не мали пам'яті. Володіння цією обтяжливою здатністю навряд чи є сумісним зі становищем царюючої особи” [5, с.267].

У Високоплигії іменем короля править його старший двоюрідний брат, в образі якого втілено риси тієї олігархічної групи, в якій Купер убачав реального володаря тогочасної Англії. Король ніколи ніде не з'являється, але за традицією монікіни скрізь відчують його незриму присутність. Ця важлива королівська якість здійснюється при допомозі юридичної фікції. Сама ж “фікція” полягає в тому, що замість короля є лише

трон за малиною завісою. Купер саркастично підсумовує: “Одна справа мати короля, інша – мати трон, і зовсім інша – не мати ні короля, ні трону” [5, с.281].

В третій главі подорожі до Ліліпутії сатира Свіфта досягає апогею при описуванні вправ канатних танцюристів – кандидатів на високі посади та викрутасів тих, хто претендує на різного роду нагороди.

Аморальність принципів державного управління в монікінів не дуже відрізняється. Купер висміює у них так зване ротаційне посадове заміщення. Проте замість танців на канаті монікіни виконують вправи в повітрі: “соціальна позиція № 1, позиція № 2, позиція № 3 або кругове обертання № 2, позиція № 4 або кругове обертання № 3... остання і найскладніша “еволюція” – “еволюція” патріотів з патріотів, в той час як попередня є позицією “простих патріотів” [5, с.229].

Монікінська Академія Низькоплігії дуже нагадує Велику Академію в Лагадо з “Мандрів”. Щоправда, Свіфт наводить більшу кількість подробиць, ніж Купер. Якщо перший розглядає більше двадцять академічних проблем, то другий – лише дві: проблему природничих наук та філологічну. На думку одного з кандидатів на включення до складу Академії, кожен монікін володіє “невидимим флюїдом”, яким можна керувати з тим, щоб замінити п'ять чуттів людини (зору, дотику, смаку, слуху, нюху). Вчений також палко обстоює перед урядом основні положення своєї науки про приховані симпатії (latent sympathies) у зв'язку з важливою роллю флюїда в сфері юстиції, розкриття змов, стягування податків та виборах тасмних родників.

Алегорія Купера є доволі прозорою і слугує безпосереднім цілям його сатири – розвінчання всієї системи американської демократії. Проте, загалом, його сатири притаманна більша поміркованість порівняно зі свіфтівською.

У глузуванні з безглуздості світу, королівської влади, і в той же час зі своїх власних надій, що приречені залишитися химерними, з утопії просвітницького абсолютизму Свіфт не вважає на правила шляхетності. Місцями його сатира стає натуралістично грубою.

Звичайно, це стосується в першу чергу характеристик звіроподібних людей егу – цього синтезу пороків суспільства: тваринного егоїзму, корисливості, похоті та власництва. Пригадаймо й уже згадану сцену гасіння Гуллівером пожежі в покоях королеви ліліпутів, етикет, за яким піддані короля Трільдрогдріба лизали пилюку біля підніжжя його трону, інструкцію для розкриття змов шляхом вивчення екскрементів підозрюваних тощо.

Але хіба читач зневажає за це Свіфта, червоніє від ніяковості?

Адже художник, змальовуючи огидний бік життя, залишається в сфері прекрасного.

Обстоюючи подібний погляд, сербський письменник Еріх Кош підкріплює свою позицію словами Жуковського: “Вальтер Скотт зображував моральну потворність у всіх її проявах, але... в душі його ідеал прекрасного”; та Пушкіна: “...описувати слабкість, помилки та пристрасті людські не є аморальним, так само як анатомія не є убивством” [4, с.68].

Свіфт глибше, ніж інші англійські просвітники зазирнув у сутність соціальних явищ і не прагнув до гармонійного примирення протиріч. Він виступає проти впливової теорії XVIII ст. про природну схильність людини творити добро. Недаремно Свіфт почасти пародіює теорію “природної людини” в особі егу, чим вплинув і на Вольтера. Купер, в свою чергу, також дає оцінку людським думкам та вчинкам. У нього вони відіграють роль приводної пружини. В епізоді про прийняття Ноем Поуком пропозиції стати керівником експедиції після подвоєння розміру грошової винагороди нею є “універсальний двигун людської слабкості... марносластво” [5, с.156].

Гармонія та довершеність монікінського ладу були б неповними без дебатів з приводу етимології та різних значень слова “горстчвзіб”. На засіданні Академії одностайно приймається пропозиція вченого-філолога викреслити це слово з лексику Ви-

сокоплигії, бо воно має 4002 різних значення, використовується надто часто і, як наслідок, стало зовсім непотрібним. Це свідчить про те, що й Купер, як і Свіфт, не стояв осторонь мовного процесу.

Філософське пояснення Свіфта природи літаючого острова Лапути також не залишилося поза увагою Купера. Його знання природничих наук дають можливість пояснити вустами філософа Резоно виникнення вологого клімату в Монікінії. Запозичена з “Мандрів” не лише сама ідея, але й подробиці тої частини монікінської філософії, де дається обґрунтування співвідношення між духом та тілом.

В обидвох випадках спостерігається зміна розмірів тіла. Велетенський бробдінгнежець став доказом дегенерації людства, а гномоподібний монікін – його прямою протилежністю. І Гуллівер, і Джон Голденкалф отримують однаковий результат: зневагу як з боку мешканців Бробдінгнегу, так і мешканців Монікінії. Перші з презирством ставилися до інших за надто маленький зріст, а другі – за надто високий.

Отже, ще раз підтверджується принцип: “поняття малого й великого є поняття відносні”. Щодо цього гротеск Свіфта, на відміну від куперівського, має строгу точність пропорцій: ліліпути точно в дванадцять разів менші ніж люди, люди точно в дванадцять раз менші, ніж велетні-бробдінгнежці. Все визначається цими співвідношеннями, всі розміри детально розраховані.

З опису академій в Лагадо та Низькоплигії ми вже переконалися, що ані Свіфт, ані Купер не відзначають своєю симпатією учених-філософів, серед яких немає одностайності, осміюється їх марнославство. Гуллівер зауважує, що “не існує нічого такого безглузлого та ірраціонального, що б деякі філософи не захищали як істину”. А повідомлення Голденкалфа про прибуття в Низькоплигію людей складається з “7 листів передумов, 11 листів аргументів, 16 листів припущень та 2 рядків дедукції”. Серед монікінів не залишається непоміченим і важливий внесок у науку філософа доктора Резоно. Його підвищують у чині: тепер попередні букви його звання “F.U.D.G.E.” замінюються на “H.O.A.X.”, що є найвищою честю, якою може бути відзначений вчений Високоплигії. До речі, слово “fudge” в перекладі з англійської означає “нісенітниця”, а слово “hoax” – “обдурювання”.

Купер з іронією зображує придворний бундючний церемоніал, неймовірні відносини між людьми і дозволяє собі критику так званої чистоти дворянського сімейного дерева на прикладі розгляду походження лорда Балакуна та леді Балакухи. Як і родовід свіфтівських коронованих осіб, порушений “пажами, лакеями, кучерами, гравцями, скрипачами, комедіантами, військовими та кишеньковими злодіями”, так і у монікінів родовідне дерево порушене “незаконнонародженими”, “сумнівними”, “підозрою” та “невідомими”.

У Монікінії, як і в країні коней-гуїгннів, “суспільство в інтересах гармонії та субординації поділено на касти. Ці касти позначаються кольорами та відтінками, які вказують на стать та рід занять” [5, с.106]. Це можна розцінювати як прояв ексклюзивно-аристократичної духовної налаштованості автора, який не бажає мати нічого спільного з “духовною черню” і відчуває глибоке презирство, захищаючи своє “я”.

Сила звички у людей не змінюється з плином часу. Під страхом покарання свіфтівські ліліпути шість разів повставали проти указу імператора, розбивати яйця не з тупого кінця, як це було споконвічно, а з гострого. У Купера “звички довго живуть у народі і часто виявляються у вигляді моди, тоді як причини, які їх спричинили, вже давно зникли і забулися... звичка – непереборна” [5, с.319].

Незначні причини можуть спричинювати значні вчинки та події. Прикладом можуть слугувати довготривалі криваві війни між Ліліпутією та Блефуску з приводу вже відомої нам яйцедоленосної проблеми. Або, незначна обмовка молодого монікіна з Високоплигії, який замість “ві-віч-іт-мі-кум” сказав “ві-свіч-іт-мі-кум”, тобто, пропонуючи дамі руку та серце, виявився непослідовним, і це спричинило у країні міжпартійний розбрат.

Партіям тремексенів та елемексенів в Ліліпутії відповідають горизонталісти та вертикалісти в Низькоплигії, а міжпартійна боротьба набуває однакових форм.

Свіфт: “Ворожість між цими двома партіями доходить до того, що члени однієї партії не будуть ні їсти, ні пити, ні розмовляти з членами іншої” [7, с.58].

Купер: “Вони рідко одружуються між собою, ніколи не вихваляють одні інших і часто відмовляються розмовляти одні з одними” [5, с.228].

Гуллівер як іноземець залишається осторонь від того, що діється всередині партій, а Голденкалф і Поук – дуже поважні депутати в Низькоплигії. Проте Купер не дуже високо цінує політику та її діячів, бо “в умінні виконувати необхідні маневри криється велика основа політики, а легкість їх виконання – це вже справа власних якостей” [5, с.301].

Подібне стосується й церковного життя. Виявляється, що дебати з приводу кількості хвостів у монікінів переростають у серйозне міжцерковне протистояння: “Час, який не шадить навіть хвостів, породив в церкві розкол: одна секта вважає, що для посилення церкви слід додати до хвоста архієпископа ще дві ланки, а інша в порядку реформи вимагає, щоб дві ланки були вилучені” [5, с.253].

Приналежність самого Свіфта до духівництва допомогла глибше розкрити цю тему. Для нього церква як гілка суспільної влади була інститутом в першу чергу політичним та моральним. Цій темі Свіфт присвятив багато місця у своїй творчості (пригадати б лише той резонанс, який мала його “Казка про діжку”). Незважаючи на те, що свіфтологи дотепер не можуть знайти якогось однозначного трактування позиції та ставлення Декана до релігії, не підлягає сумніву одне – він не сприймав фанатичного догматизму офіційної релігії. У “Мандрах” свіфтівська сатира іноді алегорійна, іноді ховається за прийомом “скромної пропозиції”. Серед неправомірних предків коронованих правителів називається один італійський прелат, один аббат та два кардинали. Купер теж не зважає на жодні пом'якшуючі обставини. Для чергового випадку проти духівництва, як і у Свіфта, переважно високопоставленого, він описує церемонію вінчання лорда Балакуно та леді Балакухи архієпископом, тричі свягим, примасом всієї Високоплигії. Той виділявся мантиєю, тканина для якої була зіткана з волосся співгромадян Високоплигії. Кожен віддав для цієї мети свій десятий волосок. Крім власного хвоста, єпископ хизувався ще п'ятьма пишними додатковими хвостами, у чому Голденкалф убачає єдину ознаку “смирності” у особі та зовнішньому вигляді цього прославленого “взірця” пастирського самоприниження та скромності.

Якщо і в Високоплигії, і в Ліліпутії наголошується на божественній місії короля та влади, то в питанні про душу у них є розбіжності – ліліпути вірять в воскресіння душі мертвих через одинадцять тисяч років, в той час як монікіни – в її перенесення.

Дістається й представникам Феміди. Хитрість монікінського бригадира Даунрайта під час судового процесу над Ноем Поуком вдається лише тому, що суддя не впізнав власний почерк, а інші горіли бажанням швидше пообідати.

Як і його попередник, Купер виступає проти тиску на суддів зверху.

Свіфт: “Спершу суддя цікавиться прихильністю властей, після чого він з легким серцем засуджує обвинуваченого або виправдовує його, точно додержуючись при цьому букви закону” [7, с.269].

Купер: “Джентльмонікіни... я не маю сумніву, що вердикт буде вашим належним рішенням... і буде таким, що нам не потрібно буде переглядати справу заново” [5, с.372].

Вартими уваги є також відмінності та подібності думок обидвох письменників про “прекрасну” статтю. Автор “Монікінів” захоплюється жінками, автор “Мандрів” нехтує ними. Відомо, що, намотавши на шматок паперу кучер своєї Стелли, Свіфт надписує на ньому: “Всього лише волосся жінки”. Куперові подобається його роль батька патріархальної родини, що бачить у своїй дружині слухняну супутницю. Але все це існувало лише в його уяві. В дійсності він завжди знаходився під каблуком. І той факт,

що він ставить себе за приклад, розмовляючи вустами Ноя з жителями Монікінії, видається дуже відносним. Одноставність думок обох авторів викликає спостереження над жіночими примхами, які скрізь однакові, незалежно від епохи та місця проживання.

Свіфт: “Жіночі примхи не обмежені ані кліматом, ані національністю, і... вони набагато одноманітніші, ніж здається на перший погляд” [7, с.180].

Купер: “Ви самі зумієте знайти спосіб не зачіпати делікатності їх статі, так як її прояви однакові у всіх куточках землі” [5, с.107].

І Гуллівер, і капітан Поук одружені, проте родинні узи не могли стати на заваді їх далеким подорожам. Хоч перший за фахом хірург, його знання навігації настільки збагатилися за три попередні подорожі, що у четверту він вирушає вже як капітан корабля. Простакуватий Поук не надто високо поціновує математику (щоправда, не там, де потрібно рахувати гроші) і покладається в основному на “інстинкт”, свій “stunin'tun feeling”.

Гуллівер у кожній з відвіданих країн має помічників-охоронців. У Ліліпутії – це Рельдресель, у Бробдінгнгу – Глюмдалккліч, у Лапуті – близький родич короля, в Бальнібарбі – лорд М'юноді, в Гуїїгнмії – хазяїн-кінь. Джон Голденкалф з капітаном Поуком в країнах Високоплигії та Низькоплигії також знаходяться під егідою бригадира Прямодушного і Друга Нації.

Якщо географічні координати країн Високоплигії (Англія) та Низькоплигії (Америка) по відношенню одна до одної майже відповідають дійсності, то щодо країн Ліліпутія (Англія) та Блефуску (Франція) – цього не можна сказати.

Свіфт: “Імперія Блефуску – це острів, розташований на північній схід від Ліліпутії і відокремлений від неї лише протокою шириною у вісімсот ярдів” [7, с.60].

Купер: “Ми – молода нація, ...порівняно невелике населення розсіяне у нас на великій території і, як ви знаєте, ми відокремлені від інших частин Монікінії широким поясом океану” [5, с.327]. Дістатися туди можна, лише пройшовши між двома страшними скелями, які дуже нагадували дві міфічні скелі Сімплегати. Вони були здатні час від часу сходитись і розходитись. Усе живе, що не встигало між ними проскочити, гинуло. Безперечно, у Купера цей мотив має фольклорно-міфологічне походження.

Як Гуллівер, так і Голденкалф пройняті філантропічними ідеями.

Свіфт: “...існувало ненабагато більших шанувальників роду людського, ніж я був у той час...” [7, с.248].

Купер: “Я по своїй природі був схильний до філантропії” [5, с.38].

Та, незважаючи на прояви своїх найкращих почуттів до суспільства, все ж Лемюель та Джон під час мандрів мали неодноразову нагоду побачити ниці людські пристрасті.

Спільним є творчий засіб обох письменників, з допомогою якого вони переконують читача у достеменності всього, про що вони пишуть.

Свіфт: “...я притримуюсь лише правди” [7, с.263], “істина стала такою любою мені, що заради неї я вирішив пожертвувати усім” [6, с.277], “...таким чином, ласкавий читачу, я правдиво описав мої мандри впродовж шістнадцяти років та більше семи місяців, де я турбувався не стільки про прикраси, скільки про істину” [6, с.312].

Купер: “...У цій книзі необхідно суворо дотримуватися правди”, “...любов до істини змушує мене додати, що...” [5, сс.1,12].

Обидва твори рясніють власними іменами та назвами. У Свіфта вони частково незрозумілі: Blefucku, Balnibarbi, Houyhnhnm, Reldresel, Skyresh Bolgolam, Glumdalklitch, Munodi і т.п. Щодо інших можна робити деякі припущення. Слово “Tribnia” (<trib-unia – нібито триєдиний острів, тобто Велика Британія), “Langden” (видозмінене “england”, тобто “Англія”) та “Brobdingnad” (“grand”, від “noble” – великий, благородний) представляють собою анаграми [8, с.76-77].

У Купера назви та імена типово-символічні: Leaphigh, Leaplow, Monikin, Goldencalf, Poke, People's Friend, Reasono, Vigilance Lynx, Chatterino, Chatterissa і т.п. “

Goldencalf” означає “золотий тілець” – символ багатства, і носить в романі, серед інших, алегорійний смисл. А саме слово “monikin” викликає цілу низку асоціацій в англійській мові: minikin (маленька істота), manikin (карлик, манекен), money (гроші), monkey (мавпа) і, завдяки цьому, доволі точно відображає задум автора – показати напівлюдей-напівмавп, одержимих жагою до користолюбства та накопичення.

Звичайно, читаючи “Монікінів”, ми в жодному разі не проводимо прямих паралелей з англійцями чи американцями, так само як жителі Ліліпутії в “Мандрах” не асоціюються в нашій уяві безпосередньо з англійцями чи французами. В обох випадках ми лише замислюємося над тим, що в людській спільноті існує багато недоліків, які потрібно виправляти, позаяк “у людей більше монікінських звичок, нахилів, бажань та чесності, ніж прийнято вважати” [5, с.411].

Протиріччя між просвітницьким ідеалом і реальною дійсністю поч. XIX ст. і є саме тим протиріччям, яке визначає зміст “Монікінів”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков А.Р. К теории традиционных сюжетов //Сравнительное изучение славянских литератур. – М., 1973. – С.303-314.
2. История всемирной литературы: В 9 т. – Т.6. – М.: Наука, 1989.
3. Ковалев Ю. Марк Твен, Три тысячи лет среди микробов //Иностранная литература. – 1985. – № 11. – С.152-154.
4. Кош Е. Это проклятое писательское ремесло. – М., 1989.
5. Cooper F. The Monicans. – Lnd., Routledge, 1889.
6. Dictionar cronologic. Literatura Amtricana. – București, 1977.
7. Swift Y. Gulliver's Travels. – NY: Penguin Books, 1983.
8. Voigt M. Swift and the 20th century. – Detroit, 1964; Wayne State Un-ty Press.